

Implicit igei predikátumok a magyarban: beszédaktusok, helyzetmondatok, szólások és közmondások¹

Nemesi Attila László

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék

Recent research on the occurrence and identification of implicit arguments in Hungarian, of which a brief introductory sketch is given in this paper, has revealed two types of secondary implicit predicates. However, verbal predicates in language use quite often remain unexpressed not only in Hungarian, but also in other languages. By looking at a wide range of illocutionary acts, situation-bound utterances, idioms, and proverbs, we can observe how highly conventionalized or even formulaic, ritualized expressions permit the omission of the verb. A refinement of the definition of implicit arguments and implicit predicates is proposed to encompass the whole gamut of examples, making a distinction between implicit and elliptical constituents which are explained by the least effort side of the principle of relevance. Finally, a number of interesting morphosyntactic phenomena are discussed, including verbal particles as main predicates with their own argument, situation-bound utterances condensed to a single word, and the role of implicit verbs in lexical fossilization and grammaticalization processes.

Keywords: implicit arguments, implicit predicates, relevance theory, situation-bound utterances, idioms, proverbs

Kulcsszavak: implicit argumentumok, implicit predikátumok, relevanciaelmélet, helyzetmondatok, szólások, közmondások

1. Bevezetés

A magyar mondat szerkezet leírása hagyományosan az állítmányból (ld. pl. Keszler szerk. 2000), illetőleg az igéből és annak vonzatkeretéből, az igei csoport (VP) belső szerkezetéből (ld. pl. É. Kiss 1998) indul ki. Az állítmányt eleve nem tartalmazó mondatot tagolatlan mondatnak nevezik, amely lehet szerkesztetlen (pl. *Ejha!*) vagy szerkesztett (pl. *Azt a fűzfán*

¹ Köszönöm a 2023. április 21-én megrendezett *Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban* című szegedi konferencia résztvevőinek az előadásomhoz fűzött megítélésait, a Nyelvtudományi Közlemények anonim lektorainak hasznos javaslatait, valamint T. Litovkina Annának és Miguel García Viñolo kollégámnak az orosz és a spanyol példákat.

fütyülő rézangyalát!). Az állítmányt tartalmazó, tagolt mondat – akár minimális (régbben: tömondat), akár bővített – teljes vagy hiányos. Ha hiányos, akkor vagy az állítmány kötelező vonzatai (esetleg a kötelező vonzatok kötelező vonzatai) közül marad el legalább az egyik (ha több is van), vagy maga az állítmány nem ölt nyelvi alakot, mégis odaértjük:

- (1) – *Két presszókávét!* (kérünk)
 – *Máris hozom!* (a két presszókávét)

Az a mondat és a megnyilatkozás közötti fogalmi különbségtétel („pragmatikai fordulat”) előtt is tudott dolog volt, hogy a mindennapi társalgás és a szépirodalom telis-tele van hiányos szerkezetű „mondatokkal”, nem beszélve a nyelvhasználat egyéb formáiról, és hogy ezek a hiányok, mivel a beszédhelyzetből és a szövegkörnyezetből többnyire pontosan kiegészíthetők, nem szoktak megértési zavart okozni (Simonyi 1895; Károly 1962: 56–64; Rácz 1968: 211–212; Dienes 1978). Mivel a mondat-szerkezet az (igei) állítmány köré épül, és az ige argumentumstruktúrájával, ragozásával, igekötőjével (ha van) „grammatikailag is eléggé meghatározza a hiányzó elemeket” (Dienes 1978: 38), felmerül a kérdés: „Mi történik akkor, ha egy ilyen kulcsfontosságú mondatrész – amely törvényszerűen mindenféle mondategység minimális szerkezetéhez hozzátartozik – kiesik a konstrukcióból? Hogyan képes a mondategység megállni a legfontosabb elem nélkül? A megmaradt mondatrészekből mennyire lehet a hiányzó állítmányra következtetni?” (Dienes 1978: 38). A leíró szövegtan végső soron pragmatikai vagy pragmatikailag is értelmezhető válaszaihoz ebben a dolgozatban további pragmatikai adalékokat szeretnék hozzátenni nyelvtan és pragmatika interakcióját feltételezve.

Közvetlen szakirodalmi forrásként és inspirációként Németh T. Enikő önálló és Bibok Károllyal közös, a relevanciaelméletre (Sperber – Wilson 1986/1995) támaszkodó munkái szolgálnak, melyekből fény derül a magyar igék implicit argumentumainak típusaira és azonosításuk módjaira (Németh T. 2000a, 2000b, 2008, 2019; Bibok – Németh T. 2001, 2002; ld. még Scott 2006). E kutatássorozatnak az egyik szála ugyanis elvezetett bizonyos implicit predikátumfajtákhoz, amelyek nagyon hasonlóan definiálhatók és interpretálhatók, mint az implicit argumentumok (Németh T. – Bibok 2009, 2010; Bibok 2016, 2017). Miután a 2. pontban különféle példákon keresztül áttekintem és finomítom a szerzők fő megállapításait, a 3.-ban a beszédaktusok, a 4.-ben a helyzetmondatok (szituációfüggő megnyilatkozások), az 5.-ben pedig a szólások és közmondások implicit predikátumaira fókuszálok majd. A 6. pontban néhány alaki érdekességre térek ki. Ezt követi az összegzés.

2. Implicit argumentumok és predikátumok

Németh T. és Bibok fönt említett tanulmányaiban implicit argumentumnak nevez minden olyan, az ige konceptuális-szemantikai reprezentációjában szereplő, de lexikailag realizálatlanul hagyott argumentumot, amelynek jelenlétét a megnyilatkozásban lexikai-szemantikai, grammatikai, diskurzus- és/vagy pragmatikai evidenciák igazolják. Az implicit argumentumok egyik típusa már az expliciten megjelenő igei predikátum lexikai reprezentációjából, az argumentumokra vonatkozó szelekciós megkötések alapján kikövetkeztethető (másra utaló kontextuális körülmény híján). Ha például arra a kérdésre, hogy valaki éppen mit csinál, azt a választ kapjuk, hogy *vasal*, de nincs hozzátéve, hogy pontosan mit, akkor is tudjuk: *valamit* vasal, sőt mi több, a *vasal* ige – ezúttal implicit – tárgyi argumentumához tartozó lexikai (enciklopédikus) tudáselemek jól behatárolják, hogy vajon mit is vasalhat (ruha- vagy ágyneműt, konyhai textiliákat). Nem prototipikus tárgy esetén (pl. hajvasalás, lópatkolás) vagy nem maradhat implicit a tárgy, vagy ha mégis, akkor a kontextusnak kell rávezetnie a hallgatót, miről van szó – de ez már egy másik típusú implicitargumentum-azonosítás.

Az implicit argumentum segíthet egyértelműsíteni a predikátumok megfelelő jelentését, ha több vonzatkeret is lehetséges. Egy anekdota szerint Szomory Dezső, az író, amikor nagyon bele akart merülni a munkába, egy táblát tett ki az ajtajára azzal a felirattal: „*Dolgozom, nem fogadok*”, ám egy alkalommal a hozzá érkező Szép Ernő, meglátva a táblát, csöngetés helyett megfordította azt, és ráírta: „*Fogadok, nem dolgozol*” (Komáromi Lapok, 1930. 03. 13.). A szójáték alapja a két különböző *fogad* ige (homonímia). Az első (Szomoryé) jellemzően implicit tárgyi argumentummal jár: tudjuk, hogy vendégeket vagy ügyfeleket szokás fogadni, azaz beszélgetésre, tárgyalásra rendelkezésükre állni otthon vagy a munkahelyen. Szép Ernő a tréfa kedvéért egy másik *fogad* igét hív elő, amelynek vagy *vkifogad* (‘fogadást köt’) *vkivel vmibe(n) vmire* a vonzatszerkezete, vagy *vkifogad* (‘biztosra vesz’) + *hogy* kötőszós mellékmondat (‘,tét’ és fogadópartner nélkül), mindenesetre nincs tárgyi argumentuma. Az ajtóra kirakott tábla (szituációs kontextus) és a *dolgozom* (szövegkörnyezet, nyelvi kontextus) egyértelművé teszi, hogy bár a tárgyi argumentum implicit, Szomory vendéget nem akar fogadni. A „*Fogadok, nem dolgozol*” hiányzó argumentumai pedig inkább a ‘biztosra veszem’ jelentésre engednek következtetni, mintsem valódi, tétre menő fogadásra. A relevanciaelmélet explikatúrának nevezi a megnyilatkozások effajta egyértelműsítését, amely a lexikailag kódolt és a kontextuális információk

kombinálását igényli (Sperber – Wilson 1986/1995; Carston 2002; Clark 2013). Az implicit argumentumok azonosítása nélkül nem lesz teljesen explicit egy megnyilatkozás által kommunikált feltevés, amely aztán premisszája lehet további – implicit – feltevéseknek (implikaturáknak). Vannak olyan viccek, bohózatok stb., amelyek kifejezetten az implicit argumentumokat azonosító explikaturákkal manipulálnak (Nemesi 2022: 155–191).

Amelyik implicit argumentum identifikálásához nem elegendők az ige konceptuális-szemantikai reprezentációja által kínált támpontok (1. típus), az a relevanciaelvvel összhangban vagy a megnyilatkozás többi részét is figyelembe véve (2. típus), vagy csak a kontextus kiterjesztésével (3. típus) válik hozzáférhetővé. A *vki feltölt vmit vmivel* szerkezet tárgyi pozíciójába a *(mobil)telefon* vagy a *tank* szót helyezve az instrumentális argumentum fölösleges: *Feltöltöttem a telefont* (elektromos árammal), *Feltöltöttem a tankot* (benzinnel). *Kér a macska. Adtál a macskának? Kapott már a macska?* – ezek a példák is a 2. típusba tartoznak: nem kell explicité tenni, hogy macskaeledelre gondolunk, az ige és egyik argumentuma (a macska) szükségtelenné teszi a tárgy megnevezését. Ha látom, mit csinál a beszédpartner, elég annyit kérdezni, hogy *Feltöltötted?* A macskára pillantva: *Kapott már?* Így mindkét argumentum elmaradhat, sőt a relevanciaelv és a pragmatika más gazdaságossági elvei² egyenesen ezt diktálják. Az implicit argumentumot tartalmazó megnyilatkozás kontextusa ennél a 3. típusnál kiterjeszthető a fizikai szituáció mellett a szöveg-előzményre és a folytatásra.

1. táblázat: Az implicit argumentumok három típusa

Típus	Egy-egy rövid példa	Hiányzó argumentum	Az azonosítás forrása
1.	<i>Egész délután vasalt.</i>	Mit?	fogalmi reprezentáció
2.	<i>Adtál a macskának?</i>	Mit?	közvetlen kontextus
3.	<i>Töltsd fel maximumra!</i>	Mit? Mivel?	kiterjesztett kontextus

² Pl. Grice (1975) egyik módmaximája, a „Légy tömör! (Kerüld a szükségtelen bőbeszédűséget!)” és Horn (1984) R-elve („Ne mondj többet, mint amit kell!”).

Viccekben és más történetekben a narratív rész pótolja a szituációs kontextust. A (2)-ben az egymondatos narratív bevezetőből magától értetődően az úttesten való átkelésre és az autópálya túloldalára gondolunk:

(2) *Két csiga beszélget az autópálya mellett.*

– Átmegyünk?

– Á... Oda születni kell!³

A (3)-ban utóbb, a narratív közbevetésből derül ki, hogy „Saláta” a kutyaszépségversenybe nem nevezheti be a kutyáját:

(3) – *Ezt a kutyát nem nevezheti, uram – mondja a kutyakiállítás versenybírója Salátának. – Túlságosan rövid a lába.*

– *Ennek? Marhaság, hiszen földig ér...*

A klasszikus retorika félbeszakítás (gör. *aposisiópésisz*, lat. *reticentia*) nevű gondolatalakzata is törölhet argumentumot, ami a gyakori használat nyomán olykor rögzül, mint a *Fogd be!* vagy a vulgáris *Kapd be!* (és alakváltozataik) esetében, s így az 1. típusba kerülnek át, míg ugyanezek az igék más implicit argumentumokkal (pl. *Fogd be* [a kémcső nyílását]!, *Kapd be* [a cseresznyét]!) a 3. típust képviselik.

Az eddigi kutatás középpontjában az igei predikátumok implicit argumentumai álltak, de persze nemcsak az igéknek, hanem egyes főneveknek (pl. *búcsú vkitől/vmitől*, *harc vkivel/vmivel*, *panasz vkire/vmire*), melléknemeknek (pl. *büszke vmire/vkire*, *alacsonyabb/magasabb vkinél/vminél*, *őszinte vkihez*), határozószóknak (pl. *messze/távol vmitől*, *közel vmihez*, *együtt vkivel/vmivel*) is vannak és elhagyhatók az argumentumai. Lássunk egy-egy példát! „*Ez így, azt hiszem, szép búcsú volt*” – nyilatkozta Magyar Zoltán tornász a moszkvai olimpián aratott győzelme után (Népszabadság, 1980. 07. 26.), bejelentve visszavonulását. Az aktív versenysporttól búcsúzott tehát, amit az adott kontextusból mindenki megérthetett. Rubint Réka fitneszedző és üzletasszony internetes közösségi oldalán fia korosztályos úszósikerét kommentálta: „*Annyira, de annyira büszke vagyok!*” – adta hírül többek között a Borsonline (2021. 11. 15.). Anyaként természetesen a fiára büszke. Zágon István *Az okos Hepke* című bohózatának komikus pragmatikai kompetenciabeli hiányosságokat mutató címszereplője nem tudja új főnöke deiktikus nézőpontját felvenni, amikor az arról beszél, hogy egy ingatlanra azért nem kíván reflektálni,

³ A (2) és a (3) vicc forrása *A legnagyobb vicckönyv 10 000 viccel* (összeállította: Köves József; K.u.K. Kiadó, Bp., 1999, 53. és 47. old.).

mert „*messze van*”. Az értetlenkedő Hepke rákérdez: „*Mitől?*”, pedig előzőleg elhangzott, hogy a központtól, azaz a belvárostól (Nemesi 2022: 206–207). Mindezek alapján a szakasz elején idézett meghatározást így általánosíthatjuk: implicit argumentum minden olyan, a predikátum konceptuális-szemantikai reprezentációjában szereplő, de lexikailag realizálatlanul hagyott argumentum, amelynek jelenlétét a megnyilatkozásban lexikai-szemantikai, grammatikai, diskurzus- és/vagy pragmatikai evidenciák igazolják.

Egy predikátum argumentumai elliptálhatók. A Neoton Família zenekar *Holnap hajnalig* című slágerében a gyakoribb, anaforikus változatot érhetjük tetten: „*Érintsd meg a lelkem még egyszer! / Érintsd meg [a lelkem], és aztán engedj el!*”, míg a kataforikus megoldásra a Republic együttes *Jó reggelt kívánok!* című szerzeményének refrénjét idézhetjük: „*Rázd meg [a fát], rázd meg [a fát], rázd meg [a fát], rázd meg [a fát], rázd [a fát]! / Ha piros az alma, rázd meg jól a fát!*”. Bár az elliptikus törléseket is a pragmatika takarékosági elvei motiválják, az elliptált elem szintaktikailag rekonstruálható, explicit módon jelen van a szűkebb nyelvi kontextusban, és egyértelműen behelyettesíthető. Az ellipsis tehát a fölösleges ismétlés elkerülését célzó törlési művelet, amely nagyobb egységre is kiterjedhet, mint egy argumentum (ld. fönt Hepke „*Mitől?*”, azaz ’Mitől van messze a szóban forgó ingatlan?’ kérdését). Az implicit argumentumok azonosításához viszont nem elegendő a szintaxis és a szemantika, a pragmatikai tényezők figyelembevétele is szükséges. Mivel az alakokban, a mondattanban, a szemantikában, a szövegben és a retorikában különböző ellipsisfogalmakkal és -fajtákkal lehet találkozni (ld. Halliday – Hasan 1976: 142–225; Beaugrande – Dressler 1981/2000: 100–104; Péter 1991: 199–205; Lobeck 1995; Kiefer 1998: 282–288; McShane 2000; Stainton 2006; Kempson 2012; Bánréti ed. 2022), az ellipsis és az implicit argumentum viszonyát ezek függvényében lehet részletekbe mérően értelmezni. A Neoton és a Republic együttestől vett példákban mindenesetre nem implicit, hanem elliptált argumentumot feltételezek (vö. a zeugma retorikai-stilisztikai alakzatával: Gáspári 2003: 66–69; Czetter 2008).

Bibok és Németh T. (2001, 2002; Németh T. – Bibok 2009, 2010; Bibok 2016, 2017) implicit predikátumokat is elemez. Az a közös és különös ezekben, hogy egy ige mint magasabb rendű predikátum beágyazott predikátumairól van szó, azaz kétarcú a jelenség: egyfelől argumentum, másfelől saját vonzattal rendelkező predikátum. Így a szerzőknek csak kicsit kell módosítaniuk az implicit argumentumokra adott korábbi meghatározásukon: implicit predikátum lesz szerintük minden olyan, az ige lexi-

kai-szemantikai reprezentációjában szereplő, de lexikailag realizálatlanul hagyott predikátum, amelynek jelenlétét a megnyilatkozásban grammatikai és/vagy pragmatikai evidenciák igazolják (Németh T. – Bibok 2009: 211, 2010: 513; Bibok 2016: 129, 2017: 50). Nézzük meg a példáikat:

- (4) a. *Rita elkezdte [olvasni/írni/lektorálni/tördelni] a könyvet.*
 b. *A főhadnagy a folyóhoz parancsolta az újoncokat.*
 'A főhadnagy azt parancsolta az újoncoknak, hogy meneteljenek / futólépésben mozogjanak a folyóhoz.'

A (4a)-ban az *elkezd* ige tárgya, a *könyvet* elérhetővé teszi a potenciális implicit eseménypredikátumokat azáltal, hogy a *könyv* főnév lexikai-szemantikai reprezentációjában benne van, mire való a könyv, általában mit szoktak vele csinálni az emberek (különböző lexikai-szemantikai elméletekben különbözőképpen ábrázolva). Dinamikus modellekben (Giora 2003; Kecskés 2003a, 2003b, 2008) ezek a cselekvések vagy események rangsorolhatók a prototipikusság, gyakoriság skáláján: a könyv esetében az olvasás a kiugró, hiszen jóval többen és többször olvasnak az emberek könyvet, mint írnak, lektorálnak vagy tördelnek. Hogy mi a különbség az implicit és az elliptált predikátum között, jól illusztrálja az (5a–b):

- (5) a. *Rita elkezdte [...-ni] a könyvet, és Ági is [elkezdte [...-ni] a könyvet].*
 b. *Rita elkezdte olvasni a könyvet, és Ági is [elkezdte olvasni a könyvet].*

Ha nincs rendhagyó kontextuális támpontunk, akkor a lexikai-szemantikai reprezentáció alapján az olvasás eseménypredikátumát illesztjük be az (5a) első tagmondatába, majd ezzel együtt elliptáljuk a másodikban az alany és az *is* utáni igei szerkezetet. Az (5b)-ben explicit az eseménypredikátum; nem lehetséges, hogy Ági a második tagmondatban az olvasáson kívül bármi mást csináljon a könyvvel. Az (5a)-ban viszont a specifikus kontextuális információ felülbíráhatja az olvasást: ha van ismeretünk arról, hogy Rita híres író, anyanyelvi lektor vagy tördelő egy könyvkiadónál, ennek megfelelően módosul az eseménypredikátum, és az sincs kizárva, hogy ha Ágiról valami mást tudunk, a második tagmondatot gondolatban egy másik predikátummal egészítsük ki a szerkezet ellipszisén belül.

A (4b) rejtőzködő predikátuma a *parancsol* ige argumentuma. Tudjuk, hogy a mozgás szemantikai kategóriájába tartozik, hiszen az allativusi vonzat igazából az övé: *a folyóhoz* valamilyen mozgással lehet eljutni – erre vonatkozik a parancs –, s mivel egy főhadnagy ad újonc katonáknak parancsot, a lexikai és enciklopédikus információk a relevanciaelv hatá-

lya alatt rendezett katonai mozgást (menetelést vagy futólépést) valószínűsítene. Észrevehető különbség, hogy míg a (4a)-ban (infinitivusként) zavartalanul testet ölthet a beágyazott predikátum, a (4b) nyelvtani szerkezetben nem, csak alárendeléssel tehetjük explicitté:

- (6) *A főhadnagy azt parancsolta az újoncnak, hogy meneteljen a folyóhoz.*

A (6)-hoz képest tehát a (4b) nem pusztán egy mondatrész kihagyásával, hanem a mondat szerkezet átalakításával áll elő (összetett helyett egyszerű mondat, esetváltás: *újoncnak* → *újoncot*).

Három típusát láttuk az implicit argumentumok azonosításának (1. táblázat). A párhuzam kézenfekvő: vagy akkor hagyható el az implicit predikátum, ha az egyik explicit mondatrész lexikai-szemantikai reprezentációja amúgy is tartalmazza, mint a (4a) *könyvet* tárgya az olvasást (1. típus), vagy akkor, ha a megnyilatkozás szűkebb kontextusa alapján helyettesíthető be, mint a (4b) mozgásigéje (2. típus), vagy pedig akkor, ha a megnyilatkozáskontextus kiterjesztésével végül is elérhető, mint a (4a)-nál a tördelés, amennyiben a tágabb kontextusból Ritáról vagy Ágiról kiderül, hogy tördelők, és éppen a munkájukat végzik. A magasabb rendű predikátum lexikai-szemantikai komponensei a (4a–b) esetében nem elegendők az implicit predikátumok beillesztéséhez, az implicit argumentumoknál ellenben a predikátum jelentésszerkezete sokszor önmagában is hozzáférést biztosít a látens összetevőhöz. Számolni kell az olyan nyelvspecifikus grammatikai megszorításokkal is, amilyenek például a magyarban az alanyi/tárgyas (más terminológiával: általános/határozott) ragozásból erednek (Németh T. – Bibok 2001).

További kérdéseket vet fel, hogy elsődleges (igei) predikátumok is elhagyhatók, nemcsak beágyazottak – nem is ritkán vagy kivételszerűen. Ahogy az implicit argumentumok, úgy az implicit predikátumok is átszövik a nyelvhasználatot. A (7) előzetes példái a magyar anyanyelvűek számára mind ismerősek:

- (7) a. *Boldog új évet!*
 b. *Még egy kis sütit?*
 c. *Bort!*
 d. *Őszinte részvétem.*
 e. *Egészségedre!*
 f. *Utánam, srácok!*
 g. *Elő a bizonyítékokkal!*
 h. *Madarat tolláról, embert barátjáról.*

- i. *Talpra magyar, hí a haza!*
Itt az idő, most vagy soha!
- j. *A haza minden előtt.*

Mindegyik könnyen kiegészíthető egy-egy igével, sőt a (7i), Petőfi Nemzeti dalának első két sora mindjárt három implicit predikátumot rejt (a következő sor, a *Rabok legyünk, vagy szabadok [...]?* elliptikus). A jelen-ség talán nem is korlátozódik az igékre:

- (8) a. *Teremt-e isten több magyart,*
Mig a világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk?
- b. *Micsoda buli!*
- c. *Következő?*

A (8a)-t Simonyi (1895: 14) idézi Vörösmartytól (*A buvár Kund*) két hasonló példával együtt: úgy véli, a *míg a világ világ* tautologikus frazéma főnévi állítmánya hiányzik belőlük, amely alakilag megegyezik az alannal (talán ezért is maradhat el). A (8b) a Hungária együttes egyik örökzöld dalának címe, s benne – érvelhetünk így – egy pozitív jelentésű melléknévi predikátum lappang (pl. *jó, remek, szuper* a buli), vagy ha ironikusan mondja valaki, akkor negatív jelentésű (pl. *rossz, borzasztó, szörnyű*). A (8c) a *Ki (lesz) a következő?* sokszor hallható rövidülése. Bár mindhárom másképpen is magyarázható – pl. a (8a) a *tart* ige ellipszisével hipozeugma, a (8b) implicit jelzője nem predikátum, a (8c) pedig inkább tagolatlan, mint hiányos, ld. a névelő hiányát –, a fogalmi meghatározást a következőképpen érdemes módosítani, nem zárva ki a nem igei implicit predikátumok előfordulásának lehetőségét: implicit predikátum minden lexikailag realizálatlanul hagyott predikátum, amelynek jelenlétét a megnyilatkozásban grammatikai és pragmatikai evidenciák igazolják. Hogy tisztábban lássuk, miért van belőlük olyan sok, mint azt a (7) példasor sejteti, és miért nem akadályozzák a megértést, néhány használati tendenciát fel kell ismernünk.

3. Beszédaktusok implicit predikátumai

Az egyik ilyen tendencia bizonyos beszédaktusfajták (illokúciós aktusok) tipikusan implicit predikátummal való végrehatása. Vegyük először a jókívánságot, kiegészítve a (7a)-t az alábbi példákkal:

- (9) a. *Boldog születnapot!*
 b. *Sok sikert!*
 c. *Jó utat!*
 d. *Szép álmokat!*
 e. *Kéz- és lábtörést!*

Az implicit *kívánok* a napszak szerinti köszönésekben is el szokott maradni:

- (10) *Jó reggelt! / Jó napot! / Jó estét! / Jó éjszakát!*

Hogy a *Szép napot!*, *Szép délutánt!*, *Szép estét!* jókívánság vagy búcsúzó köszönés a *Viszlát!*, *Viszontlátásra!* stb. helyett, nem is egyértelmű, leginkább talán mindkettő (mint a *Minden jót*, *Mónika!* Payer András slágerében). A nyelvi illemtanban felmerül, hogy – különösen a köszönések – explicit igével udvariasabbak, kivált formális helyzetekben (Deme et al. szerk. é. n. [1999]: 109). Máskor és másokat viszont nem zavar az implicit predikátum, amely a kevésbé gyakori jókívánságokat is jellemzi (pl. *Jó focit!*, *Kellemes relaxálást!*). Nem csupán a magyar jókívánságok mellőzhetik az igét. A (11a–e) példák a (9a–e) megfelelői:

- (11) a. ang. *Happy birthday! / Many happy returns (of the day)!*
 b. sp. *¡Buena suerte!*
 c. fr. *Bon voyage!*
 d. finn *Kauniita unia!*
 e. ném. *Hals- und Beinbruch!*

Az illokúciós érték ilyen esetekben annyira átlátszó, hogy a nyelvhasználat pragmatikai elvei megengedik, sőt támogatják az ige (és más mondatrészek) elhagyását. A kulcsszavak szemantikája, a nyelvi és szituációs kontextus, valamint a rutinszerű használat együtt tökéletesen elegendő a beszélői szándék azonosításához, mindazonáltal kialakulhatnak stilisztikai-pragmatikai különbségek az explicit és implicit alternatívák között.

Folytassuk a kínálás beszédaktusával! A (7b)-beli *süti* helyére bármilyen ételt és italt betehetünk, ami kínálás tárgya lehet, akár magában is: *Pezsgőt? Desszertet? Kávét?* stb. Egy pincértől udvariasabb, ha kimondja a *parancsol* igét úgy is, hogy a kínálás eleve udvarias beszédaktus – hacsak nem olyasmit kínálunk valakinek, amiről tudható, hogy nem szereti, nem való neki, vagy netán nem is érhető el, mint amikor a Pünkösdi Nyúl borral kínálja Alizt Csodaországban, holott nincs is bor az asztalon.

Más nyelvekben is elég lehet a kínálandó dolgot megnevezni. A (12a–b) orosz példáiba egyes szám második személyben a *хочешь* 'akarsz, szeretnél' igealakot illeszthetjük be:

- (12) a. *Еще пирожное?* 'Még egy sütit?'
 b. *Кусочек тортика?* 'Egy szelet tortát?'

Leech (2014: 157) szerint az angolban a *How about* és a *What about* (vö. *How do you feel about...*, *What do you think about...*) a kínálás és a javaslat félmondatszerű formulái, de kissé feddő kérdés is megfogalmazható velük:

- (13) *If you're doing nothing, how about giving me a hand? These weeds are growing like crazy since that rain.*
 'Ha már nem csinálsz semmit, *mi lenne, ha* segítenél nekem? Ezek a gazok örülten nőnek az eső óta.'

A magyarban a kérdő formájú indirekt beszédaktusok közé tartozik a *Szabad még egy pohárával?*, *Szabad a kabátját?*, *Szabad egy táncra?*, amelyekben a beágyazott infinitivusi predikátum implicit.

A kérdés, rendelés, utasítás, parancs direktívumoknak legalább annyira sajátja a performatív ige elmaradása, mint a jókívánságnak és a kínálásnak. A (7c)-hez Petőfi komikus kontextust teremt *A helység kalapácsa*-ban:

- (14) *Vitéz Csepü Palkó,
 A tiszteletes két pej csikájának
 Jó kedvű abrakolója,
 Így adta bizonyosságát
 Ékesszólási tehetségének:
 „Bort!”
 Fölfogta azonnal
 A szemérmetes Erzsók
 E szónoklat magas értelmét,
 S eszközlé annak teljesülését*

A (15) – az agresszív kismalac viccszéria egyik darabja⁴ – a humor szolgáltatába állítja az implicit predikátumot azzal, hogy a kismalacnak lehetőséget ad félreérteni a tömegközlekedési szituációban közismert illokúciós aktust:

⁴ Ld. pl. *Az agresszív kismalac és más állatviccek* (K.u.K. Kiadó, Bp., 2004, 6. old.).

- (15) *Az agresszív kismalac autóbusszon utazik. Jön az ellenőr:*
 – *Jegyeket, bérleteket!*
Mire a kismalac:
 – *Nem kell!*

Noha nyilvánvalóan nem jegy- és bérletosztásról vagy -árusításról van szó a (15) kontextusában, hanem ellenőrzésről, a magyar viccfolklór részévé vált agresszív kismalac karakter pragmatikai kompetenciája tökéletlen, s mint az rá általában jellemző, inadekvát módon és udvariatlanul válaszol a felszólításra.

Elmélyült tevékenység közben, buzdítás, instruálás során, egyenlőtlen szerephelyzetekben, különösen katonai parancsként szintén bevett forma az ígétlen megnyilatkozás (*Csipeszt!, Ügyesen!, Ne olyan gyorsan!, Hal-kabban, uraim!, Gyerekek, aludni!, Jobbra át!, Fegyvert lábhoz!* stb.). Az alapos nyelvi leltárt készítő Simonyi (1895: 10–13) többek között a magától értetődő mozgást feltételező helyhatározókat (*Előre!, Félre!, Ide!*), a testetlenné válásra hajlamos *ad, vesz, tesz* igéket (*Kezet rá!, Elő az ásó-val!, Tüzet alá!*), valamint a (valódi) kérdéseket (*Minek az a bot?, Hogy az alma?*), az esküvéseket (*Istenemre!, Becsületemre!*) és a káromkodásokat (*Az angyalát!, A fenébe!*) emeli ki. A *hogy* kötőszóval kezdődő függetlenedett (inszubordinált) mellékmondatok (ld. Dér 2020) között is akad olyan, amelyik egy főmondatbeli performatív igével lenne teljes ([Azt kívánom,] *Hogy az ördög vinné el!, Hogy a macska rúgja meg!*). Fenyegető, követelő beszédaktus a *Ne közelebb!, Ide az ékszereket!* stb., pusztá felkiáltás, érzelemkitörés a *Jaj, a hátam!, A telefonom!, Istenem, az első fiúrt csemegesztőlő...* A részvétnyilvánításból ugyancsak el szokták hagyni az emberek az ígét: (*Fogadd/fogadja őszinte részvétem / mély együttér-zésem*. Más nyelvekben is: ang. *My (deepest) condolences*, fr. *Mes plus sincères condoléances!*, ném. *Herzliches Beileid!*

A létige hiányáról Simonyi (1895: 15–18) négy oldalon értekezik. Megállapítja, hogy azért maradhat el, mert a legáltalánosabb, legtartalmatlanabb, és más igékkel szemben csak akkor, ha az alany ki van téve. Néhány példa tőle: *Hány óra?, Mi baj?, Hol a könyv?, Mi újság?, Mi közöm hozzá?, „Itt az idő, most vagy soha!”*, *Oda a pénzem, Két éve annak, hogy..., Nekem semmi bajom, Kutya baja, Semmi kétség*. Károly (1962: 60) hozzáteszi, hogy a látvány és a jellemek érzékletes leírása történhet ilyen nominális megoldással: *„Díszes vendégszoba egy nagyon szép tengerparti kastélyban. Balról és jobbról ajtó. A színpad közepén garnitúra: kanapé, asztal, két karosszék. Hátul nagy ablak. Csillagos éjszaka”* (Molnár Ferenc: *Játék a kastélyban*, 1. felvonás), *„Benn emberek és künn komondorok”* (Juhász Gyula: *A tápai lagzi*). Az újságcímek is alkalmaz-

zák az ígétlen konstrukciókat a relevancia optimalizálására (Dor 2003; Västi – Kittilä 2014). Károly (1962) osztályozási szempontja, hogy egyes mondat szerkezetek pontosan kiegészíthetők a beszédhelyzet és a beszéd-előzmény alapján, míg mások nem (az orosz implicit igékkel kapcsolatban ld. Lönngren 1999). A beszédaktusokra vonatkoztatva: a *Boldog karácsonyt!* például egyértelműen kiegészíthető a *kívánok* vagy *kívánunk* igealakokkal, az (1)-beli *Két presszókávét!* rendelve viszont a *kérek/kérünk* és a *hozzon, adjon, főzzön, készítsen* is kitöltheti a hiányt.

Azt mondhatjuk tehát, hogy egyes beszédaktusfajták kifejezetten gyakran engedik meg, sőt kedvelik az ige elhagyását, és nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is. Kontrasztív vizsgálatokkal a jövőben számos, eddig rejtett összefüggés tárulhat fel a beszédaktusok univerzalitásáról és nyelvi-kulturális különbségeiről (német–magyar vonatkozásban ld. Sáfáranys 2012). A 2. táblázat könnyen áttekinthetővé teszi az implicit igei predikátumokkal leginkább összefonódó illokúciós aktusokat. Ez az összefonódás nagyban hozzájárul a grammatikai hiány pótlásához, az illokúciós aktus azonosításával az ige is transzparenssé válik.

2. táblázat: Jellemzően implicit predikátummal járó illokúciós aktusok

Ilokúciós aktus	Példák
köszönés	<i>Jó reggelt! Isten veletek! Szép napot!</i>
jókívánság	<i>Sok boldogságot! Jó kirándulást! Áldott húsvétot!</i>
kínálás, ajánlat	<i>Egy teát vagy kávét? Még egy szeletet? Konyakot?</i>
kérés	<i>Ceglédig egy diákot! Két gombóc vaníliát, légyszí!</i>
kérdés	<i>Hol az olló? Hogy az alma? Minek az neked?</i>
felkiáltás, érzelemkitörés	<i>Jaj, a derekam! Az esernyőm! Istenem, az új kocsi!</i>
utasítás, parancs	<i>Ebből háromszor egyet naponta. Utat! Jobbra!</i>
esküvés, esküdözés	<i>Szavamra! Mindenre, ami szent! Isten engem!</i>
részvétnyilvánítás	<i>Őszinte részvétem! Mély együttérzésem!</i>
fenyegetés, követelés	<i>Egy lépést se közelebb! Ki innen! Ide a pénzt!</i>
szitkozódás, káromkodás	<i>A fene a pofáját! Hogy az a radai rosseb...</i>
leírás, címadás	<i>Vége a tanévnek. Szomorú hír a királyi családban</i>

4. Implicit predikátumok a helyzetmondatokban

A figyelmes olvasó bizonyára észrevette, hogy az előzőekben tárgyalt beszédaktusok példái között több kommunikációs rutinformula is szerepelt. Ilyenek voltak a köszönések, a részvétnyilvánítás, a legtöbb jókívánság, parancs, esküvés, fenyegetés, szitkozódás és káromkodás. Nem új belátás, hogy a nyelvhasználat jelentős részben ezekből a rögzült, klisészerűen alkalmazott megnyilatkozásokból áll, amelyek meghatározott helyzetekben szinte kényszerítik a beszélőket, hogy különösebb kreativitás nélkül, gyakran szinte gépiesen azt mondják, amit ugyanabban a helyzetben bárki más is mondana (Fillmore 1976; Coulmas 1979; Aijmer 1996; Kiefer 1996, 1999; Fónagy 1998, Kecskés 2000, 2003a, 2010, 2017). Írásban szintén előfordulnak, mint például az angol levelezésben – implicit predikátummal – a *To whom it may concern* címzés, amely szó szerint magyarul ('Annak (vagy azoknak), aki(ke)t érint' vagy 'aki(k)re tartozik', ti. a levélben kifejtett ügy) meglehetősen furcsán hatna, a Coulmas (1981) szerkesztette kötet dedikációjaként viszont kifejezetten szellemes, hiszen mindenki használ „előregyártott” beszédelemeket fix helyzetekben, vagyis a könyv mindenkinek szól. A telefonálásnak is megvannak a rutinkifejezései minden nyelvben (Kiefer 1996, 1999), köztük számos implicit predikátummal, például a spanyolban a *Ki keresi?*-nek megfelelő *¿De parte de quién?* (szó szerint: 'Kinek a részéről?').

Nem minden nyelvi rutinformula mondatszerű, kerek egész: *őszintén szólva; egy szó, mint száz; hogy szavam ne feledjem; ami azt illeti; fogadjá(to)k szeretettel; önként és dalolva; záros határidőn belül* stb. A mondatszerűeket, amelyek tehát magukban is képesek felidézni egy-egy szituációt, kognitív forgatókönyvet (Schank – Abelson 1977; Abelson 1981), és ismételt használatukkal folyamatosan megszilárdítják az ahhoz való kötöttségüket, a magyar nyelvű szakirodalomban nevezik helyzetmondatoknak (Fónagy 1998), helyzethez kötött megnyilatkozásoknak (Kiefer 1999) és szituatív kliséknek is (Forgács 2012). Ha precízek akarunk lenni, kontextushoz kötött megnyilatkozástípusokként tárgyaljuk itt ezeket (vö. Németh T. 1994; Levinson 2000), nem mondatokként vagy megnyilatkozáspéldányokként. Az oximoronszerű *helyzetmondat* terminus frapánsan magába sűríti a mondatértékűséget, a kontextusfüggő használat felől való megközelítést és az erőteljes konvencionalizáltság tulajdonságát, ezért – s mert rövid és elterjedt – a továbbiakban e mellett maradhatunk.

Tipikus helyzetmondatok a magyarban a (16) alattiak. Mindegyikről az lehet a magyar nyelvhasználók benyomása, hogy jóval gyakoribbak a szógletes zárójelbe tett ige (vagy igeék) nélkül, mint azzal (vagy azokkal):

- (16) a. *Hogy s mint [vagy]?*
 b. *[Váljék] Egészségedre!*
 c. *[Igyuk] Fenékig!*
 d. *Szívesen [tettem/segítettem], máskor is!*
 e. *Csak utánad [megyek, következem]!*

A (16)-tal párhuzamos (17) példái arról tanúskodnak, hogy az ige kihagyása az efféle helyzetmondatokból – mint a beszédaktusoknál, a (11a–e)-ben láttuk – nem magyar sajátosság, hanem általános pragmatikai jelenség:

- (17) a. or. *Kak дела?* 'Hogy [mennek] a dolgok?'
 b. sp. *¡A tu salud!* '[Koccintok] az egészségedre!'
 c. ném. *Hoch die Tassen!* 'Fel a poharakkal!'
 d. fr. *De rien!* / *Avec plaisir!* 'Nincs mit!' / 'Örömmel!'
 e. ang. *After you!* 'Csak utánad / ön után [megyek, következem].'

Látszik, hogy a nyelvek azonos funkciójú helyzetmondatai nem feltétlenül egyeznek szó szerint, ami nehézségeket okoz a nyelvtanulóknak, de egyúttal felhívja a figyelmet arra, milyen fontos a társalgási és írásbeli rutinformulák elsajátítása a természetességre törekedve. A merev ismétlődés nem a nyelvhasználat kreatív oldala, ugyanakkor jelentős szellemi energiamegtakarítással jár (ld. relevanciaelmélet), s bár a közhelyesség elkerülésének vágya időnként új nyelvi megoldásokat szül, a helyzetmondatok kényelmes és roppant hasznos eszközei a társas érintkezésnek. Az elmében világos funkcióval eltárolt, valamilyen kognitív forgatókönyv valamely pontjához asszociált és a visszatérő helyzetekben rendre megerősített helyzetmondatok alaki állandósága sok esetben nélkülözhetővé és odaérthetővé teszi az igei predikátumot.

5. Implicit predikátumok szólásokban és közmondásokban

Bár állandósultságuk miatt a helyzetmondatokat is a frazeológiai egységek között tartják számon, akadnak olyan helyzetmondatok, amelyek csupán egy szóból állnak, így nem felelnek meg a polilexikalitás kritériumának (Forgács 2012: 20–24). Ilyen például az *Egészségedre!* és a *Fenékig!*, amelyek csak implicit predikátumukkal kiegészítve polilexikálisak. Egy másik frazeológiai kritérium, az idiomatikusság – nem kompozicionális jelentésszerkezet – a helyzetmondatokra nem annyira jellemző, míg a szólásokra és közmondásokra annál inkább. Semmi sem zárja azonban ki, hogy egy helyzetmondat idiomatikus legyen: *Szabad a gazda!*, *Mi az ábra?*, *Üdv a fedélzetén/klubban!*, *Üsse kő!* (Kecskes 2003a, 2010, 2017; Náray-

Szabó 2009). Van tehát metszete az idiómáknak és a helyzetmondatoknak, amit a „mondatformájú szólás” fogalma tükröz (Forgács 2012: 78–79). Nincs ige ezekben (mint „mondat” némelyik tagolatlan, némelyik hiányos):

- (18) a. *Nem oda Buda!*
 b. *Hátrább az agarakkal!*
 c. *(Csak) Lassan a testtel!*
 d. *Spongyát rá!*
 e. *(Borítsunk) Fátylat a múltra!*
 f. *Oda se neki!*
 g. *A kiskésit (neki)!*
 h. *Azt a kutyafáját (neki)!*

Az „igazi” szólás nem mondatformájú, hanem mondatrésztértékű (Forgács 2012: 73–74). Az összetett, párhuzamos felépítésűek között találunk jellegzetesen igétleneket:

- (19) a. *Se füle, se farka.*
 b. *Se híre, se hamva.*
 c. *Se íze, se bűze.*
 d. *Se pénz, se posztó.*
 e. *Se szeri, se száma.*
 f. *Se vége, se hossza.*
 g. *Se vele, se nélküle.*
 h. *Fel is út, le is út.*

A (19a–f)-ben felismerhetjük a *Se ... [nincs], se ... [nincs]* szerkezeti sémát, amelybe két – birtokos személyjeles vagy pusztá – főnevet kell beilleszteni. Hasonló a (19g) is, de névmással és nem egyértelműen rekonstruálható, összetett implicit komponenssel (pl. *nem megy, nem tudok élni/meglenni*). A (19h)-ba a *van*, a *megy*, a *vezet* és a *visz* ige is betehető.

Az egyszerű szólások rendszerint tartalmazznak igét (*bakot lő, kosarat ad/kap, kereket old* stb.), vagy ki kell egészülniük igével (*egy füst alatt, nyakló nélkül, saját szakállára* stb.). Ige nélkül is megáll a *cseberből vederbe*, csonka szóláshasonlat a *mint a pinty* (Bárdosi 2015: 429).

Egy közmondás már szerepelt a (7h)-ban (*Madarat tolláról...*). Nézzünk továbbiakat, amelyek jól mutatják, hogy a közmondásokban nem ritka az implicit igei predikátum (ld. Simonyi 1895: 8–9):

- (20) a. *Többet ésszel, mint erővel.*
 b. *Magad, uram, ha szolgád nincs.*
 c. *Ahány ház, annyi szokás.*
 d. *Suba a subához, guba a gubához.*
 e. *Borúra derű.*
 f. *Kinek a pap, kinek a papné.*
 g. *Kutyaharapást szőrével.*
 h. *Szeget szeggel.*

Bibliai eredetű a *Szemet szemért(, fogat fogért)*, latin szentencia a *Fiatal-ság, bolondság*, Shakespeare-től való a *Sok hűhó semmiért* szállóige (ang. *Much ado about nothing*; sp. *Mucho ruido y pocas nueces*, szó szerint: 'Sok zaj és kevés dió'). Néhány ige nélküli közmondás más nyelvekből:

- (21) a. ang. *In for a penny, in for a pound.* Kb. 'Aki á-t mond, mondjon b-t is!', azaz ha valaki belekezdett valamibe, fejezze is be.
 b. sp. *De tal palo, tal astilla.* Kb. 'Nem esik messze az alma a fájától'; szó szerint: 'Ilyen botból/fából ilyen szálka [jön].'
 c. or. *У каждого свой крест.* 'Mindenkinek [megvan] a maga keresztje.'
 d. fr. *Après la pluie, le beau temps.* Kb. 'Borúra derű'; szó szerint: 'Eső után a szép idő.'
 e. ném. *Andere Länder, andere Sitten.* Kb. 'Ahány ház, annyi szokás'; szó szerint: 'Más országok, más szokások.'

A frazeologizálódási folyamat során és nyomán többféle redukciós jelenség figyelhető meg (Forgács 2021). Ezek közül az igék mint valencia-hordozók eltűnése, elhagyása ígéretes pragmafrazológiai (vagy frazeo-pragmatikai) témakör a jövőbeli kutatás számára. Amit a példák alapján ki lehet jelteni, az az, hogy a mentális lexikonban elraktározódó frazémák szoros alak-jelentés megfeleltetése önmagában is garantálja, hogy az esetlegesen hiányzó predikátum ne okozzon fennakadást a megértésben, ha pedig a szó szerinti jelentés is aktiválódik (ld. pl. Temple – Honck 1999), a kulcsszavak lexikai-szemantikai reprezentációjából és a mondatkontextusból kiinduló, relevanciaelvű pragmatikai következtetések hidalják át az érzékelt lexikai űrt.

6. Alaki érdekességek

A magyar implicit predikátumokat tanulmányozva feltűnik néhány alaki jelenség. Az egyik az igekötők mellől hiányzó igéket és az igekötős ige

vonzatát érinti. Míg egyes esetekben – (22a–c) – egyszerűen be lehet illeszteni a hiányzó igét, más példánál – (22d–f) – nem:

- (22) a. *Elő a bizonyítékokkal!* [Állj elő!]
 b. *Ki innen!* [Menj/takarodj ki!]
 c. *Vissza a feladónak!* [Küldöm/küldd vissza, megy/menjen vissza!]
 d. *Fel a fejjel!* [*Emeld fel a fejjel! / Emeld fel a fejed!]
 e. *Le a kalappal!* [*Vegyük le a kalappal! / Vegyük le a kalapot!]
 f. *Félre a tréfával!* [*Tegyük félre a tréfával! / Tegyük félre a tréfát!]

A (22d–f) arra vall, hogy létezik egy igekötő + -val/-vel (instrumentalis) vonzatséma direktívumok és expresszívumok végrehajtására: *ki/be/elő/el/ide/le/fel/félre vele!* (vö. *Hátrább az agarakkal!*, *Lassan a testtel!*). Egy másik vonzatséma a *fel/föl vmire* (sublativus):

- (23) a. *Kalandra/munkára/győzelemre/sikerre fel!*
 b. *Föl, föl, vitézek, a csatára!*
 c. *Fel nagy örömrre, ma született...*

Az igekötők implicit predikátummal való rendszeres előfordulása egyes beszédaktusokban, helyzetmondatokban azt eredményezte tehát, hogy az igekötők maguk is (elsődleges) predikátumok lettek meghatározott vonzattal (az igekötőről mint másodlagos predikátumról ld. É. Kiss 2004). Az ilyen vonzatos igekötőket ezért igekötő-predikátumnak vagy igekötő-állítmánynak nevezhetjük, nem feltételezve mellettük implicit igei predikátumot. Jelentésükben érvényesül a konkrét irányjelentés és az univerzális iránymetaforák (ld. Lakoff – Johnson 1980: 14–17; Baranyiné 2008), de az argumentumuk jelentése, illetőleg a mondat- és a szituációs kontextus is árnyalhatja értelmezésüket. Rag nélkül rögzült a *Kard ki, kard!* (Simonyi 1895: 12).

Egy másik alaki fejlemény néhány nagyon gyakori helyzetmondat egy szóra való rövidülése. A születésnap jókívánság a digilektusban (Veszelszki 2017), főleg a közösségi médiában és a csevegő alkalmazások üzenetváltásaiban sokszor csupán ennyi: *Boldogat!* (esetleg hangulatjel és piktoqram kíséretében, vagy mém formájában; ld. az 1. képet). Figyelemre méltó, hogy egyéb jókívánságokat kevésbé szokás így rövidíteni. A *Boldogat!* tehát nemcsak az implicit igét, hanem annak argumentumát, a *születésnapot* is magába sűríti jelentéstapadással. Amikor mégis keresztnév vagy szilveszteri-újévi szimbólumok mellett szerepel, akkor a születésnap kontextuálisan felülíródik. Hasonló a lezser-fölényeskedő *Közöd?* visszakérdezés (ld. a 2. képet). (Fiatalok között néha így: *Közöd? Mint eszed.*) Ez a *Mi közöd (van) hozzá?*, *Van közöd hozzá?* egyszavas megfe-

lelője emelkedő hanglejtéssel, mint amilyen a kérdés formájú, implicit predikátummal végrehajtott kínálások dallamkaraktere is (pl. *Pezsgőt?*). Varga (1994: 480) szerint a lebegő jellegű karakterdallamok az ún. „megszakadt kérdéseken” kötelezőek (pl. *Angéla néni?* [Hol van? / Nincs itt (hon)?]). Az implicit predikátumoknak ily módon prozódiai hatása is lehet a szerkezeti zsugorodás (vö. Deme 1971: 274–278; Dienes 1978: 42) és a stiláris-pragmatikai kötöttség mellett.

1–2. kép: Egy *Boldogat!* és egy *Közöd?* mém a világhálóról⁵

Az implicit predikátumok elemszilárdulási és grammatikalizációs folyamatok részesei is lehetnek. Elemszilárdulásra példa a *vminek a netovábbja*. Két klasszikus magyar irodalmi idézet – az első Kazinczytól (*Írói érdem*), a második Aranytól (*Hoc erat in votis*):

- (24) a. *Szólj! s ki vagy, elmondom. – Ne tovább! ismerlek egészen...*
 b. *Ez volt vágyam netovábbja,
 Hogy ne légyek senki bábja...*

Kazinczy *Ne tovább!*-ja implicit predikátummal teljes (*Ne szólj/mondd/folytasd tovább!*), míg Aranynál már az elemszilárduláson átesett *netovábbja* olvasható.

Simonyi (1895: 18) a *mindahány* (ld. *mind, ahány van*) és az *ugye* (ld. *úgy-e, hogy mondtam, azaz úgy van-e, hogy mondtam*, bár a *van*-t szerinte sosem tesszük ki) kialakulására világít rá, mindkettőt a *van* kihagyásával magyarázva. *Úgy-e?* (régebben: *Úgy-é?*; pl. Bessenyei Györgynél 1777-ben: „*úgy é kedves ötsém uram?*”) és *Úgy-e bár?* alakokat ír, pedig

⁵ <https://memesgenerator.hu/meme/boldogat/>, <https://memesgenerator.hu/meme/kozod/> [letöltés: 2023. június 30.]

az *ugye* és *ugyebár* a 19. században már elterjedt – funkciójukat tekintve – kérdő partikulák és diskurzusjelölők (ld. Molnár 2016; Schirm 2021). A kérdő partikulává válás (25a–b) folyamata nézetem szerint grammatikalizáció (grammatikai kategóriaváltás), a kérdő modalitástól függetlenedő (magyarázó, fatikus) diskurzusjelölői funkció(k) – (25c–d) – kialakulása pedig pragmatikalizáció (pragmatikai funkcióváltozás, ill. -bővülés; vö. Dér 2008; Diewald 2011):

- (25) a. *Ugye, eljössz még?* (Karthago: *Requiem*)
 b. *De ott lesz, ugyebár?* (*Hétre ma várom a Nemzetinél*, operettsláger)
 c. *Hát kérem, hogy fönt a tetőn komoly munka folyik, azt az emberek, ugye, érzik.* (Hofi Géza: *Építem a csatornámat*; ld. Nemesi 2022: 272)
 d. *A szerelem, ugyebár, vak, de legalábbis rövidlátó.* (Méhes Károly: *Isten szeme*)

7. Összegzés

Az igei predikátumok elhagyhatósága nem kivételes jelenség sem a magyar, sem más nyelvekben. Bár az explicit ige lexikai-szemantikai reprezentációja alapján könnyebbnek látszik implicit argumentumának vagy argumentumainak azonosítása, mint az argumentum(ok)ból visszakövetkeztetni a hiányzó igére, valójában az argumentumok lexikai-szemantikai reprezentációja is tartalmazhat nyomra vezető információkat. Így az implicit argumentumok és predikátumok beillesztése hasonlóan történik: a szavak lexikai szemantikája és pragmatikája, a mondatkontextus, s ha ezek nem, a tágabb szöveggörnyezet és a szituáció segíti a relevanciaelv által vezérelt megértést. Ez azonban nem minden: egyes beszédaktusok rutinszerű használata, a helyzetmondatok és más frazémák állandósult alakja és jelentése további teret enged az ige mellőzhetőségének.

Dolgozatomban körbejártam és a nyelvi adatok fényében tágítottam az implicit argumentumnak és az implicit predikátumnak a szakirodalomból vett fogalmát úgy, hogy ne csak az igék implicit argumentumaira, illetőleg az elsődleges igei predikátumok alacsonyabb szintű predikátumnak is minősülő argumentumaira vonatkozzanak. Az implicit és az elliptált összetevők fogalmi megkülönböztetése mellett érveltem, hangsúlyozva, hogy viszonyukat újabb kutatásoknak kell majd árnyalnia. Áttekintettem azokat az illokúciós aktusokat, amelyekből visszatérően elmarad az ige, példák-
 kal igazoltam, hogy a helyzetmondatok és a szólások, közmondások között is bőven vannak ígétlének a magyarban éppúgy, mint más nyelvekben, végül pedig alaki észrevételeket tettem az igekötőkkel (igekötő-prediká-

tumokkal), egyes nyelvi rutinformulák zsugorodásával és az implicit igék elemszilárdulási, grammatikalizációs folyamatokban való lehetséges szerepével kapcsolatban.

Irodalom

- Abelson, Robert P. (1981), Psychological status of the script concept. *American Psychologist* 36: 715–729.
- Aijmer, Karin (1996), *Conversational routines in English: convention and creativity*. Routledge, London – New York.
- Bánréti, Zoltán (ed.) (2022), *Syntax of Hungarian: coordination and ellipsis*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Baranyiné Kóczy Judit (2008), Orientációs metaforák a magyar népdalok természeti kezdőképeiben. *Magyar Nyelvőr* 132: 302–325.
- Bárdosi Vilmos (2015), Szólások, közmondások eredete. *Frazeológiai etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Beaugrande, Robert de – Dressler, Wolfgang (1981/2000), *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina, Budapest.
- Bibok Károly (2016), Implicit predikátumok lexikai pragmatikai nézőpontból. In: Kas Bence (szerk.), „Szavad ne feledd!” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 129–138.
- Bibok Károly (2017), Szójelentéstan: a lexikai szemantikától a lexikai pragmatika felé. *Loisir Kiadó*, Budapest.
- Bibok, Károly – Németh T., Enikő (2001), How the lexicon and context interact in the meaning construction of utterances. In: Németh T., Enikő – Bibok, Károly (eds), *Pragmatics and the flexibility of word meaning*. Elsevier, Amsterdam. 289–320.
- Bibok Károly – Németh T. Enikő (2002), Lexikai és kontextuális információk interakciója a megnyilatkozásjelentés megalkotása során. In: Maleczki Márta (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V. SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged*. 335–367.
- Carston, Robyn (2002), *Thoughts and utterances: the pragmatics of explicit communication*. Blackwell, Oxford.
- Clark, Billy (2013), *Relevance theory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Coulmas, Florian (1979), On the sociolinguistic relevance of routine formulae. *Journal of Pragmatics* 3: 239–266.
- Coulmas, Florian (ed.) (1981), *Conversational routine: explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*. Mouton Publishers, The Hague.
- Czetter Ibolya (2008), Zeugma. In: Szathmári István (főszerk.), *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 592–595.

- Deme László (1971), Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre (szerk.) (é. n. [1999]), Nyelvi illetan. Szemimpex Kiadó, Budapest.
- Dér Csilla Ilona (2008), Grammatikalizáció. Nyelvtudományi értekezések 158. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dér Csilla Ilona (2020), Eltűnt főmondatok nyomában: a pozitív és negatív érzelmeket kifejező és erősítő *hog*y kötőszós inszubordinált mellékmondatok kialakulásáról a magyarban. In: Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), Nyelvelmélet és diakronia 4. PPKE BTK Elméleti Nyelvészet Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest – Piliscsaba. 31–45.
- Dienes Dóra (1978), A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. Nyelvtudományi értekezések 98. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Diebold, Gabriele (2011), Grammaticalization and pragmaticalization. In: Narrog, Heiko – Heine, Bernd (eds), The Oxford handbook of grammaticalization. Oxford University Press, Oxford. 450–461.
- Dor, Daniel (2003), On newspaper headlines as relevance optimizers. Journal of Pragmatics 35: 695–721.
- Fillmore, Charles J. (1976), The need for a frame semantics within linguistics. Statistical Methods in Linguistics 12: 5–29.
- Fónagy, Ivan (1982), Situation et signification. John Benjamins, Amsterdam.
- Fónagy Iván (1998), Rögződés és változás a nyelvben. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Forgács Tamás (2012), Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Forgács Tamás (2021), Történeti frazeológia. A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Gáspári László (2003), A funkcionális alakzatelmélet vázlata. PPKE BTK, Piliscsaba.
- Giora, Rachel (2003), On our mind: salience, context, and figurative language. Oxford University Press, Oxford.
- Grice, H. Paul (1975), Logic and conversation. In: Cole, Peter – Morgan, Jerry L. (eds), Syntax and semantics, vol. 3: speech acts. Academic Press, New York. 41–58. [Magyarul: Grice, Herbert Paul (1989/2011), Tanulmányok a szavak életéről. Gondolat Kiadó, Budapest. 27–42.]
- Halliday, M. A. K. – Hasan, Ruqaiya (1976), Cohesion in English. Longman, London.
- Horn, Laurence R. (1984), Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature. In: Schiffrin, Deborah (ed.), Meaning, form, and use in context: linguistic applications. Georgetown University Press, Washington. 11–42.
- Károly Sándor (1962), A mondatfajták. In: Tompa József (szerk.), A mai magyar nyelv rendszere II. Akadémiai Kiadó, Budapest. 23–64.

- Kecskés, Istvan (2000), A cognitive-pragmatic approach to situation-bound utterances. *Journal of Pragmatics* 32: 605–625.
- Kecskés, Istvan (2003a), Situation-bound utterances in L1 and L2. Mouton De Gruyter, Berlin.
- Kecskés István (2003b), Szavak és helyzetmondatok értelmezése egy dinamikus jelentésmodell segítségével. In: Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20. Tanulmányok a pragmatika köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–105.
- Kecskés, Istvan (2008), Dueling contexts: a dynamic model of meaning. *Journal of Pragmatics* 40: 385–406.
- Kecskés, Istvan (2010), Situation-bound utterances as pragmatic acts. *Journal of Pragmatics* 42: 2889–2897.
- Kecskés, Istvan (2017), Implicitness in the use of situation-bound utterances. In: Cap, Piotr – Dynel, Marta (eds), *Implicitness: from lexis to discourse*. John Benjamins, Amsterdam. 201–215.
- Kempson, Ruth (2012), The syntax/pragmatics interface. In: Allan, Keith – Jaszczolt, Kasia M. (eds), *The Cambridge handbook of pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge. 529–548.
- Keszler Borbála (szerk.) (2000), *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer, Ferenc (1996), Bound utterances. *Language Sciences* 18: 575–587.
- Kiefer Ferenc (1998), Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter, *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 185–289.
- Kiefer Ferenc (1999), Helyzethez kötött megnyilatkozások. *Modern Filológiai Közlemények* 1/1: 8–22.
- É. Kiss Katalin (1998), Mondattan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter, *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 15–184.
- É. Kiss Katalin (2004), Egy igekötőelmélet vázlata. *Magyar Nyelv* 100: 15–43.
- Lakoff, George – Johnson, Mark (1980), *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Leech, Geoffrey (2014), *The pragmatics of politeness*. Oxford University Press, Oxford.
- Levinson, Stephen (2000), *Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicature*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- Lobeck, Anne (1995), *Ellipsis: functional heads, licensing, and identification*. Oxford University Press, Oxford.
- Lönngren, Lennart (1999), Implicit verbs in Russian. *Полярный Вестник* 2: 70–83.
- McShane, Marjorie J. (2000), Verbal ellipsis in Russian, Polish and Czech. *The Slavic and East European Journal* 44: 195–233.
- Molnár Cecília Sarolta (2016), Ugye melyik szabály alól ne találnánk kivételt? Az *ugye* partikula előfordulása kiegészítendő kérdésekben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3: 151–167.

- Náray-Szabó Márton (2009), Illokúciós predikátumok értelmezése a helyzetmondatokban. In: Gecksó Tamás – Sárdi Csilla (szerk.), *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár – Budapest. 184–189.
- Nemesi Attila László (2022), *A humor pragmatikai mechanizmusai*. Loisir Kiadó, Budapest.
- Németh T. Enikő (1994), Megnyilatkozás: típus – példány. *Néprajz és Nyelvtudomány* 35: 69–101.
- Németh T. Enikő (2000a), Implicit argumentumok a magyarban: előfordulásuk módjai és azonosításuk lehetőségei. In: Kenesei István (szerk.), *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Osiris Kiadó, Budapest. 197–252.
- Németh T., Enikő (2000b), Occurrence and identification of implicit arguments in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 32: 1657–1682.
- Németh T. Enikő (2008), Az implicit alanyi és tárgyi igei argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 71–128.
- Németh T., Enikő (2019), Implicit subject and direct object arguments in Hungarian language use: grammar and pragmatics interacting. *Equinox*, Sheffield.
- Németh T. Enikő – Bibok Károly (2001), Az alanyi és a tárgyas ragozás szerepe az igei tárgyi argumentumok elhagyhatóságában. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.), *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Osiris Kiadó, Budapest. 78–96.
- Németh T. Enikő – Bibok Károly (2009), A grammatika és a pragmatika interakciója az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció vizsgálatában. In: Maleczki Márta – Németh T. Enikő (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának módszerei VII. Modellek, elméletek és elvek érvényessége nyelvi adatok tükrében*. SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 197–226.
- Németh T., Enikő – Bibok, Károly (2010), Interaction between grammar and pragmatics: the case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42: 501–524.
- Péter Mihály (1991), *A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rácz Endre (1968), Mondattan. In: Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné, *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest. 205–458.
- Sáfrányos, Tamara (2012), Sprechakte und ihre Ausdrucksformen im Deutschen und Ungarischen. *Kontrastiver Vergleich. Argumentum* 8: 97–135.
- Schank, Roger C. – Abelson, Robert P. (1977), *Scripts, plans, goals, and understanding: an inquiry into human knowledge structures*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale (NJ).

-
- Schirm Anita (2021), *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Loisir Kiadó, Budapest.
- Scott, Kate (2006), When less is more: implicit arguments and relevance theory. *UCL Working Papers in Linguistics* 18: 139–170.
- Simonyi Zsigmond (1895), *Mondattani vázlatok I. A hiányos mondatok*. Nyelv-tudományi Közlemények 25/1: 1–18.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre (1986/1995), *Relevance: communication and cognition*. Blackwell, Oxford.
- Stainton, Robert J. (2006), *Words and thoughts: subsentences, ellipsis, and the philosophy of language*. Oxford University Press, Oxford.
- Temple, Jon G. – Honeck, Richard P. (1999), Proverb comprehension: the primacy of literal meaning. *Journal of Psycholinguistic Research* 28: 41–70.
- Varga László (1994), A hanglejtés. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 468–549.
- Västi, Katja – Kittilä, Seppo (2014), Semantic roles and verbless constructions: a Finnish challenge for verb-centered approaches. *Studies in Language* 38: 512–542.
- Veszelszki, Ágnes (2017), *Digilect: the impact of infocommunication technology on language*. Mouton de Gruyter, Berlin.